

**ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ
ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ**

УДК 321.01 (477)

Терещенко Г. О.

**ЗМІСТОВНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»
У ДОБУ МОДЕРНУ І ПОСТМОДЕРНУ**

У статті розглядається ключове поняття «відповідальність» в контексті розвитку цивілізації та переходу політичної думки від нормативності до функціональності, до політичної технології, що пропонує механізм досягнення мети.

Ключові слова: відповідальність, модерн, постмодерн, модернізація, інновація, цілераціональність, функціональність, політичні технології.

Терещенко А. А. Смысловая нагрузка понятия «ответственность» во времена модерна и постмодерна.

В статье рассматривается ключевое понятие «ответственность» в контексте развития цивилизации и перехода политической мысли от нормативности к функциональности, к политическим технологиям, которые предлагают механизм достижения цели.

Ключевые слова: ответственность, модерн, постмодерн, модернизация, инновация, целорациональность, функциональность, политические технологии.

Tereshchenko G. O. The semantic loading of the concept «responsibility» in period of modern and postmodern.

The ancient understanding of civil society as aggregates of people, constrained consent in the matters of law and community of interests, found continuation in political science and legal theoretical conceptions of contemporaneity. Thus the state, which arises up on this basis, is interpreted in the basis as «ethnic» society, that was the guarantor of impossibility of alienation of citizen from the state and softened a possible conflict between the «general blessing» and personal responsibility. The new model of responsibility was offered in the Roman Empire. It is an idea of «eternal Rome», which formed a new political model, which goes out in the meaningfulness outside ancient civilization. The prospect of expansion of responsibility is first opened to the scale of the world state with a large moral mission, but not with imperialistic expansion, because Rome unites a right.

In Middle ages it is followed to mark the followings positions, which determined understanding of responsibility: determining role of Christian religious doctrine and institute of Church; caesaropapism, as combination of power society and church (idea about «two Swords», which are in the hands of Papa); idea of service of church power (priests do not govern, but serve); responsibility of monarch and his citizens before God, punishment for irresponsible life upon termination of earthly way.

H. Makiavelli was carried out by the transition of political idea from normativeness to functionality. From theological ethics, which disposes of sphere of due, to scientific research, to political technology, this offers the mechanism of gaining purpose.

Postmodern's state characterized technologicalness of attitude toward the world, personality, responsibility. In this sense a science evolution comes forward especially evident from modern to postmodern: «At first philosophy rid of control of theologues, then «positive» science dissociated oneself from philosophy, then from science is a «pragmatic» technique. Under act of culture postmodern the model of «idea is constructed without a faith – science without ideas is a technique without science» [Kanke V. A. Ethics of responsibility. Theory of moral of the future / V. A. Kanke. – M : Logos, 2003. – 352 p. – P. 87].

Investigating development of idea of political responsibility in the process of modernization, it is more expedient to analyse modernization as multivariable public phenomenon and significant political science and sociological concept. In wide sense modernization is interpreted as a process of the rationalized innovative measures from a transition from traditional society to industrial.

Political responsibility of time of modern is related to the proper system of forming and realization of political decisions. Rational decisions are accepted within the framework of the certain system of rationality, which, in same queue, related to the dominating world view system. Today postmodern's rationality goes to changing modernistic rationality. An infatuation for rationality passed in the modern world, which determined time of elucidative and to a certain extent policy in the days of modernism.

Postmodernism foresees the waiver of accent on economic efficiency, bureaucratic structures of power and scientific rationalism, which were characteristic for modernization, and signifies a transition to more humane society, where large space is given independence, variety and self-expression of personality. Accordingly, it is marked on the necessity of transference of responsibility from the apeak organized structures to horizontal co-operation on the type of «riza» (term G. Dileza and F. Gvatari). These ideas on changes in political responsibility can be applied to the terms of the developed countries with the formed structures of civil society and proper level of political culture. In that time, it is necessary to pay regard to that conception of postmodern's organization of political space and political management can effectively function only in the conditions of the consolidated democracy, which foresees the proper style of work of elites, independent mass-media, openness of society and vertical and horizontal responsibility management.

Key words: responsibility, modern, postmodern, modernization, innovation, rationality, functionality, political technologies.

Політична відповідальність як філософське, соціологічне та політологічне поняття та невід'ємна частина демократичного політичного життя у сучасному світі потребує переосмислення та «перезавантаження» не лише у пострадянських державах, а й у країнах консолідованої демократії.

Це пов'язано із процесами глобалізації, становлення інформаційного суспільства, появою феноменів медіатизації політики та демократичного конформізму, світовою фінансовою та економічною кризою. Змінюються структури та механізми прийняття владних рішень, розширюється коло політичних акторів як на міжнародному, так і національному рівні. Зрештою, змінюється пізнавальна ситуація, переосмислюється місце та роль як наукового знання в цілому, так і завдання політичної науки.

Метою даної статті є розгляд поняття «відповідальність» в контексті розвитку цивілізації та переходу політичної думки від нормативності до функціональності.

Дане поняття є достатньо проаналізованим у науковій літературі, однак саме у такому ракурсі немає фундаментальних досліджень та обґрунтованих висновків.

Окремі аспекти відповідального правління на різних історичних етапах суспільного розвитку розглядаються у творах Платона, Аристотеля, Макіавеллі, Августина Блаженного, Томи Аквінського, Оккама, Марсілія Падуанського, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, К. Маркса, М. Вебера, Г. Лассуела, Г. Моска, Р. Міхельса, В. Парета та ін.

Дослідженню політичної відповідальності на сучасному етапі присвячено роботи таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як О. Гюффе, Х. Йонас, К. Мітчелл, П. Друкер, В. Торьяник, Ф. Рудич, Л. Кормич, І. Кресіна, Г. Щедрова, М. Михальченко, С. Наумкина, Ю. Сурмін, О. Токовенко, О. Чемшит, Г. Малкіна та ін.

Виникнення та історичний розвиток феномену політичної відповідальності пов'язаний зі становленням соціальних та політичних відносин, соціальною диференціацією суспільства, генезою держави як особливої форми організації влади та взаємодією суспільних груп.

Розуміння політичної відповідальності безпосередньо залежить від зв'язку із різними феноменами суспільного життя та міститься у багатьох філософських, соціологічних, політологічних підходах. Багато у чому воно залежить від домінуючої у науковому знанні парадигми.

У політологічних та правових теоретичних концепціях сучасності знайшло продовження античне розуміння громадянського суспільства як сукупності людей, пов'язаних згодою в питаннях права і спільністю інтересів. При цьому держава, що виникає на цій основі, трактується в своїй основі як «етнічна» громада, що було гарантом неможливості відчуження громадянина від держави та пом'якшувало можливий конфлікт між «загальним благом» і особистою відповідальністю.

Нова модель відповідальності була запропонована у Римській імперії. Це ідея «вічного Риму», яка утворила нову політичну модель, що виходить у своїй значущості за межі античної цивілізації. Вперше відкривається перспектива розширення відповідальності до масштабу світової держави з великою моральною місією, а не з імперіалістичною експансією, тому що Рим об'єднує правом.

У Середньовіччі слід відзначити наступні положення, які визначали розуміння відповідальності: визначальна роль християнської релігійної доктрини та інституту Церкви; цезарепалізм як поєднання влади світської та церковної (ідея про «два мечі», які знаходяться в руках Папи Римського); ідея служіння церковної влади (священники не правлять, а служать); відповідальність монарха та його підданих перед Богом, покарання за безвідповідальне життя після закінчення земного шляху.

Християнське Середньовіччя іноді називають епохою, яка «мовчить». Відчувається обмеженість не лише побутового слова і, звичайно, не слова проповіді, які характеризуються певною приватністю, а саме «словесності як громадськості», «res publica» [1, с. 110].

Н. Макіавеллі здійснив перехід політичної думки від нормативності до функціональності. Від теологізованої етики, яка розпоряджається сферою належного, до наукового дослідження, до політичної технології, що пропонує механізм досягнення мети.

Стан постмодерну якраз і характеризується технологічністю ставлення до світу, особистості, відповідальності. У цьому сенсі особливо наочною виступає

еволюція науки від модерну до постмодерну: «Спочатку від контролю теологів звільнилася філософія, потім від філософії відмежувалася «позитивна» наука, потім від науки – «прагматична» техніка. Під впливом культури постмодерну конструюється модель «ідеї без віри – наука без ідей – техніка без науки» [2, с. 87].

Досліджуючи розвиток ідеї політичної відповідальності у процесі модернізації, доцільно аналізувати модернізацію як багатofакторне суспільне явище та багатозначне політологічне та соціологічне поняття. У широкому сенсі модернізація інтерпретується як процес раціоналізованих інноваційних заходів з переходу від традиційного суспільства до індустріального. Доба модерну – це «розвиток, зміни, з усієї кількості яких дослідник обирає окрему сферу чи суспільну інституцію». У категоріях М. Вебера модернізація інтерпретується як домінування у суспільстві цілераціональних соціальних дій, на відміну від ціннісної раціональності традиційного суспільства. У цьому сенсі, якщо концепція модерну виходила з домінування цілераціональності (інструментальний розум), то тепер суспільство повинно вирішувати проблеми, породжені самою модернізацією, а саме: традиційні джерела солідарності мають бути замінені рефлексивним конструюванням соціальних зв'язків і нормативних угод. Розуміння ідеї прогресу, що дала такий потужний поштовх модернізації і спиралась на універсальність раціональності, видозмінювалось в процесі становлення модерного та постмодерного суспільств» [Цит. за: 3, с. 176].

Політична відповідальність доби модерну пов'язана із відповідною системою формування та реалізації політичних рішень. Раціональні рішення ухвалюються в рамках певної системи раціональності, яка, у свою чергу, пов'язана з панівною світоглядною системою. Сьогодні на зміну модерністській раціональності йде постмодерністська раціональність. У сучасному світі пройшло захоплення раціональністю, яке визначало добу Просвітництва та певною мірою політику за часів модернізму.

При усій різноманітності джерел доби модерну (Реформація, Просвітництво, розвиток науки, технологій, економіки, заснований на промисловому виробництві, індустрії, парламентській республіці як форми державного устрою) та його інтелектуальних витоків (релігійних, економічних, політичних, соціальних та культурних ідей), доба модерну – це час раціональності. У тому числі – раціональної організації політичної взаємодії, що передбачає визначені наслідки за певні дії владних акторів, політичні (програти на виборах, так звана «ретроспективна відповідальність») та правові (визначені законодавством, зокрема – конституційна відповідальність).

На останньому етапі (XIX–XXI ст.) політична відповідальність інтерпретується у відповідності до пізнавальних схем постмодерну.

Можна стверджувати, що відповідальність влади повною мірою ще не реалізована у суспільстві, і вирішення цього завдання належить знайти у XXI столітті. Глобалізація утворює нові виклики для відповідальності влади, такі, як необхідність субсидарності, зміна функцій та сфери відповідальності («кордонів» відповідальності) національної держави, поява нових глобальних політичних акторів (ТНК, міжнародні неурядові організації, наднаціональні органи влади тощо). У світі, що глобалізується, вже недостатньо відповідальності національних урядів і навіть міжнародної відповідальності, яка передбачена статутами ООН, має міжнародно-правовий характер та виражається в формі сатисфакції, репресалій, а також колективних санкцій, які згідно зі Статутом ООН можуть робитися тільки за рішенням Ради Безпеки ООН з приводу держав, дії яких загрожують миру або порушують його. Такі санкції можуть виражатися у повному або частковому

призупинення економічних зв'язків, роботи комунікацій (транспорту і зв'язку), в розриві дипломатичних відносин, а також у застосуванні збройної сили, діях повітряних, морських і сухопутних сил, необхідних для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки (демонстрації, блокади та інші операції збройних сил країн-членів ООН).

Завдяки утвердженню раціональності у політичній взаємодії у добу модерну значно підвищився рівень відповідальності влади. Буржуазні демократичні революції призвели до підвищення відповідальності влади в останні триста років у порівнянні з попередніми періодами розвитку цивілізації.

Влада доби модерну у демократичних державах діє відповідно до «суспільного договору». У правових державах діють закони, функціонують громадські та державні інститути, прийняті спеціальні процедури, метою яких є залучення до політичної відповідальності влади на всіх рівнях. До механізмів реалізації відповідальності влади доби модерну відносяться розпуск парламентів, імпічмент, відкликання окремих парламентаріїв, виборчі процедури, правові норми, відставка урядів, свобода слова у мас-медіа, право на критику влади.

У добу модерну було вироблено дієві механізми правової відповідальності, зокрема – її конституційного виду (відповідальність уряду перед парламентом у парламентській республіці, незалежність судової гілки влади, наявність та суворе дотримання принципу верховенства права, забезпечення прав та свобод людини та громадянина). На рівні політологічної теорії було вирішено низку важливих завдань, які стосуються співвідношення свободи та відповідальності. Зокрема, ліберальна концепція передбачає, що свобода пов'язана з наявністю вільної волі людини.

Свобода волі накладає на людину відповідальність і заохочує її відповідальні слова та вчинки. Вчинок вважається моральним лише в тому випадку, якщо він здійснюється вільною волею, є вільним волевиявленням суб'єкта. У цьому сенсі ліберальна доктрина спрямована на усвідомлення людиною своєї свободи і пов'язаної з нею відповідальності.

У правових концепціях модернізму свобода пов'язана не просто з відповідальністю суб'єкта за свої діяння, що передбачає свободу волі, а й з мірою відповідальності – осудність чи неосудність особи в момент вчинення вчинку. Вироблення цієї міри відповідальності за діяння викликано вимогою справедливості, справедливого присуду – міри покарання.

У модерному праві закріплено (в конституції чи іншому законодавчому акті) можливість певної поведінки людини (наприклад, свобода слова, сумління, свобода віросповідання та ін.): «Категорія «свобода» близька до поняття «право» в суб'єктивному сенсі, проте останнє передбачає наявність чіткого юридичного механізму для реалізації і, звичайно, відповідних обов'язків держави чи іншого владного актора здійснити будь-яку дію (наприклад, надати роботу у випадку права на працю). Навпаки, політична свобода не має чіткого механізму реалізації, їй відповідає обов'язок утримуватися від здійснення яких-небудь дій, які порушують дану свободу» [4, с. 5].

У другій половині ХХ ст. у процесі постмодерної деконструкції логоцентризму, влади, права, політики, науки, особистості, моральності – тобто базисних понять цивілізації доби модерну – відбулась реінтерпретація й поняття політичної відповідальності.

Представники постмодерну трансформували поняття політичної відповідальності із аксіоми демократичного політичного режиму у розряд проблеми, пов'язаної скоріше із ціннісним виміром політичної діяльності, аніж із

раціональністю вибору та дії акторів, взаємодії влади та суспільства. Цей перехід відчувають і науковий аналіз, і світоглядні моделі, які вибудовуються у межах класичного типу (доба модерну), неklasичний та постнеklasичний (доба постмодерну). Ситуація, яка склалась у науці, культурі та суспільстві в цілому у 70-ті роки минулого століття, була охарактеризована Ж.-Ф. Ліотаром як «стан постмодерну» [5, с. 176].

У соціально-політичному і світоглядному відношенні постмодерн означає утвердження у науці та політиці, культурі та мистецтві, діяльності мас-медіа «плюралістичної парадигми, відмову від європоцентризму і етноцентризму, проголошення принципу множинності, фрагментації культурної єдності, увагу до особистості та її внутрішнього світу, розвиток самоврядних структур, актуалізація питань ідентичності тощо» [6, с. 116].

У політологічних концепціях постмодерністський підхід виражається у визнанні культурного і політичного різноманіття (розквіту політичних субкультур, мезо- і мікрокультур), розповсюдження політичних цінностей постмодерну, проблем ідентичності в політиці в цілому і в політичному управлінні, зокрема, ролі особистості в політиці, соціальної політики та ініціатив, що йдуть знизу, горизонтальної взаємодії як на рівні громадянського суспільства, так і на нижчих і середніх рівнях державної політики, розвитку горизонтальних самоврядних мереж, ролі ідентичності в політичному управлінні.

Критично налаштовані до політичної відповідальності представники постмодернізму, визначення якого, на думку авторів «Енциклопедії постмодернізму», «коливаються в межах від еkleктизму та монтажу до неоскептицизму й антираціоналізму»: «... замість середньовічного протиставлення «добро проти зла» постмодерні алегорії мають тенденцію віддавати перевагу ніцшеанському протиставленню між аполлонієм і діонісійським початками, тобто між раціональним порядком і бездумними втіхами» [5, с. 19]. Критика доби модернізму з позицій постмодерну полягає й у тому, що «модернізм втілює залишкову віру в самоочевидну перевагу логічного та наукового раціоналізму, який припускає, що реальна дійсність у цілому може бути витлумачена й осмислена, що ідеї та поняття детерміновані і що люди перебувають на одному рівні спільного всесвітнього досвіду, який є надкультурним і надісторичним» [5, с. 269]. Відзначаючи такі ключові аспекти модернізації, як індустріалізація, урбанізація, ріст професійної спеціалізації й підвищення рівнів формальної освіти в будь-якій суспільстві, можна констатувати, що в останні десятиліття зрілі індустріальні суспільства вийшли у своєму розвитку на поворотний пункт і стали рухатися в новому напрямку, який можна назвати «постмодернізацією».

Постмодернізація передбачає відмову від акценту на економічну ефективність, бюрократичні структури влади й науковий раціоналізм, які були характерні для модернізації, і знаменує перехід до більш гуманного суспільства, де самостійності, різноманітності і самовираженню особистості дається великий простір [7, с. 63]. Відповідно, наголошується на необхідності перенесення відповідальності від вертикально організованих структур до горизонтальної взаємодії за типом «ризому» (термін Ж. Дільоза та Ф. Гватарі). Ці ідеї відносно змін у політичній відповідальності можуть бути застосовані до умов розвинених країн зі сформованими структурами громадянського суспільства і відповідним рівнем політичної культури. У той же час, необхідно звернути увагу на те, що концепція постмодерністської організації політичного простору і політичного управління може ефективно функціонувати тільки в умовах консолідованої

демократії, яка передбачає відповідний стиль роботи еліт, незалежні мас-меді, відкритість суспільства та вертикальну і горизонтальну відповідальність управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Суини М. Лекции по средневековой философии / М. Суини // Средневековая политическая философия Запада. – Вып. 2. – М., 2006. – 320 с.
2. Канке В. А. Этика ответственности. Теория морали будущего / В. А. Канке. – М. : Логос, 2003. – 352 с.
3. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.
4. Тацій В. Я. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини – головний конституційний обов'язок демократичної, правової, соціальної держави / В. Я. Тацій // Вісник Акад. правових наук України. – 2000. – № 4 (23). – С. 3–19.
5. Энциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун ; наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
6. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії. – К. : Український Центр духовної культури, 2001. – 296 с.
7. Лях В. Постіндустріальне суспільство як нова парадигма соціального розвитку: проблеми і перспективи / В. Лях // Генеза: Філософія. Історія. Політологія. – 2009 – № 1. – С. 61–79.
8. Интенциональность и текстуальность: Философская мысль Франции XX в.: Ж. Делез, Ж. Деррида, М. Дюфрен, А. Камю, Ю. Кристева, Э. Левинас, М. Мерло-Понти, Ж.-Л. Нанси, П. Рикер. – Томск : Водолей, 1998. – 319 с.

УДК 323.2 : 327

Білоусов О. С.

ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКА УЧАСТЬ»

Аналізується поняття «громадянська участь» у його теоретичному, методологічному та практичному вимірах. Розглядаються основні форми громадянської участі та їх прояви. Співвідносяться поняття «громадянська участь», «політична участь», «демократія участі», «пряма демократія» та ін.

Ключові слова: громадянська участь, політична участь, демократія участі, пряма демократія, політичні рішення, громадянська культура, ефективне врядування.

Білоусов А. С. Основные методологические подходы к понятию «гражданское участие».

Анализируется понятие «гражданское участие» в его теоретическом, методологическом и практическом измерениях. Рассматриваются основные формы гражданского участия и их проявления. Сопоставляются понятия «гражданское участие», «политическое участие», «демократия участия» «прямая демократия» и др.